

# *Det europæiske sprog*

JOHNNY CHRISTENSEN

I begyndelsen af James Joyce's *Ulysses* citerer en af de unge studenter med hørilig fryd titlen på en middelen-gelsk tekst 'Againbite of Inwit'. Det betyder: 'Samvittig-hedens Nag', og man tænker, hvis man kan engelsk, »'Remorse of Conscience' burde det hedde«. Kan man lidt latin, bemærker man at de enkelte dele af ordene på dansk og på det gamle engelske og det nyere latin-engelske svarer til hinanden:

<i>again</i>	til	...	til	<i>re</i>
<i>bite</i>	til	<i>nag</i>	til	<i>morse</i>
<i>in</i>	til	<i>sam</i>	til	<i>con</i> (så nogenlunde)
og <i>wit</i>	til	<i>vit-tig-hed</i>	til	<i>sci-en-ce</i>

På engelsk har latinen åbenbart vundet frem på bekostning af et mere indfødt præget ord. Det viser sig at være et fænomen der tager sin begyndelse med Vilhelm Erobreren (1066 and all that). Men også dansk og gammel-engelsk var jo bygget som det latinske ord. Det viser sig nu at hvis man slår op i en engelsk ordbog og samler alle de ord der tydeligt er latinske i form, vil man få en liste der næsten helt svarer til hvad man finder i ordbøger fra de romanske sprog. Mange ord er her naturligvis arvet fra latin, modersproget, men de har ændret sig ganske meget. Andre ligner latin betydelig mere, og de må være lånt ind igen fra et latin der åbenbart ikke har ændret sig. Franskmænd taler om 'lærde ord': 'svag', 'skrøbelig' hedder 'frêle', men det tilsvarende substantiv hedder 'fragilité', næsten ren latinsk i for-

men. Går vi til tysk og dansk og andre germanske sprog, vil vi til de samme opslag oftest finde ord sammensatte af arvede, indfødte dele, men sat sammen efter samme mønster som latinen, lige som ved 'inwit'. Der synes at være et stort ordforråd med et klart ensartet præg i det ydre, direkte lighed eller samme mønster for delenes sammensætning. Der er også mange ord hvor samme specielle anvendelse af et ord genfindes, fx 'gravity', 'tyngde', 'Schwere' i samme specielt fysiske betydning.

Dette fælleseuropæiske ordforråd har en særlig karakter: indholdet er normalt af almen 'abstrakt' art, det henfører sig til oprindelig filosofiske, teologiske, politiske emner, men sådanne som i vor kultur og dens opdragelse, både i skole og medier, er blevet allemands-eje. Jeg kommer tilbage til nogle tydelige eksempler, men ingen vil formentlig mere mene at det er særlig mærkværdigt eller indforstået at tale om virkelig-mulig, væsentlig-tilfældig, form-stof, omstændighed, betingelse, forudsætning, fornuft, begreb, årsag-virkning, udvikling, udtryk-indtryk, genstand, ting, forløb, tilstand; – dertil kommer ord med psykologisk-moralsk indhold som samvittighed, forestilling, indbildningskraft med mange flere.

Dette almene ordforråd har også en særlig indre sammenhæng og opbygning. Begreberne falder i grupper som kan siges at kortlægge områder af vores erfaring og støtte bestemte tankebaner. Det bestemmer ikke vore tanker ubønhørligt, men kan gøre os modtagelige for en sammenhængende opfattelse af tilværelsen. Man kan godt tale om en skjult metafysik. Dette er ikke mærkeligt, hvis følgende grove historiske skitse kan holde:

Ved den hellenistiske tids begyndelse (c. 300 f.Kr.)

var et ordforråd på græsk udviklet ved filosoffers og videnskabsmænds sprogskabende arbejde, i forbindelse med udvikling af undervisnings- og forskningsprogrammer. Rammer for sådant virke fandtes i Athen og siden i Alexandria og andre byer. Dette almene sprogbrugsmønster udbredtes sammen med den græske kultur, *paideia*, opdragelse, som de selv kaldte den. Det græske sprog blev i denne forstand porten til og forudsættningen for den græske dannelse. Også romerne blev 'hellenister', som de ikke-græske kulturbærere blev kaldt. Men i Rom skete det særlige i århundrederne lige før og efter Kristi fødsel, at bevidste oplysningsfolk overførte det græske almene ordforråd til latinsk dragt. Derved opstod »latinske« ord som 'possibilitet', 'essens', 'kvalitet', 'demonstration', 'intention' og talløse andre. Dette sproglige medium var gennem middelalderen i brug ved den til kirken knyttede undervisning og tankevirksomhed. Teologien, og forkyndelsen, havde jo allerede i oldtiden måttet benytte sig af det almene eller filosofiske udtryksmiddel for at komme i kontakt med den eksisterende kulturverden. Kristendommen blev derved ikke blot en sekt blandt andre, men kunne bære en stillingtagen til dybtgående politiske og almene menneskelige problemer.

Lige fra Karl den Store (c. 800) og Alfred den Store (c. 900) arbejdede de germansksprogede lærde på at gentage hvad romerne havde gjort. Vi bør her også nævne Mester Ekkehard (c. 1300). Det engelske forsøg afløstes som nævnt af direkte lån som i de romanske sprogområder. Hvis det engelske skriftsprog ikke var blevet gendannet efter Normannertiden, men Alfreds tradition havde fortsat, havde vi måske sagt »needy« for 'necessary', »mighty« for 'possible', »whichness« eller »ownness« for 'quality', 'property'. I de tyske og nordi-



ske egne skabte behovet for oversættelse, mundtlig og skriftlig, og for mundtlig forkyndelse, kernen til et alment europæisk ordforråd i indfødt dragt. Da latinen veg som fælleseuropæisk meddelelses- og undervisningsmiddel i det 18. århundrede, kom den sidste vældige sproglige nationale omformning af fælleslatin, i Tyskland med Chr. Wolffs tysksprogede lærebogssystem for Universitetet, i vort eget land med F.C. Eilschovs liste over danske tekniske termer til afløsning af de latinske.

Det 19. århundredes nationale frigørelse ledsages af udformningen af moderne skriftsprog. Man kan der se den sproglige skabelsesproces gentages ved intenst arbejde på kort tid. Finsken er nærliggende at nævne.

Det følgende giver nogle eksempler på det dybtliggende i fællessprogets art og indflydelse, med indgangspunkt i aristoteliske termers videreliv.

### *Det almene i sproget*

Der er, som sagt, ikke noget mærkeligt eller fremmedartet ved de nævnte ord. De udgør et dansk almenvokabular og kan bruges i uendeligt mange forbindelser. Hvis man forestillede sig at der blev udstedt et forbud mod at bruge disse ord, ville det være højst ubekvemt! De giver os en ramme, en fælles filosofisk og moralsk-psykologisk referensramme, som er nødvendig hvis vi skal kunne tale sammen.

Ligegyldigt hvad vi fx mener om et givet moralsk spørgsmål, eller om hvordan to moralske opfattelser passer sammen, eller hvilken vi skal vælge af dem, så må vi, hvis vi overhovedet skal diskutere sagen, have et fælles metafysisk grundvokabular af abstrakt art. Vi må være i stand til at sige noget om vilje, følelser, tanker, begær, behov, osv.

Betragt engang følgende konstruerede eksempel:

»... Er nu alt dette væsentligt? Kunne det ikke være forekommet ved tilfældige omstændigheder? Det er jo i det hele taget vanskeligt at opløse tilsyneladende forudsætninger i bestanddele. Det drejer sig derimod om at samordne egenskaber ved emnerne med begreber af regulerende art. En faktisk gennemførelse af dette foretagende må jo svare til stoffets iboende muligheder.«

Hvad handler denne tekst om? Det er ikke til at vide. Den kunne udmærket i en bestemt sammenhæng handle om noget ganske specielt og være en udmærket fornuftig redegørelse for et hjørne af et eller andet problem.

Citatet kunne handle om hvad som helst, men vi har lov til at stille den betingelse, at det skal handle om noget. Man kan nemlig også misbruge disse ord, som om det der siges, drejer sig om noget væsentligt. Derfor er det nyttigt at være klar over hvad der er karakteristisk ved disse ord, så man kan skelne mellem den ene og den anden brug af dem.

### *Lette at oversætte*

Hvis man forsøger at oversætte det konstruerede eksempel ovenfor til andre sprog, går det forbavsende let. Man kan næsten fra ord til ord oversætte stykket til engelsk, hvor vi finder latinske låneord (fx væsentlig/*essential*, tilfældig/*accidental*, omstændighed/*circumstance*). På de romanske sprog gælder det samme. De mere abstrakte ord i de engelske og romanske versioner er tydeligt latinske og svarer en-til-en til deres danske over-

sættelser. Det viser sig endvidere, at de danske, når de er sammensatte, svarer led for led til de latinske: omstænd-ig-hed = *circum-stant-tia*, forud-sætning = *præ-sup-positio*, osv.

Sådanne ord på dansk, andre nordiske sprog, og tysk, er dannet ved en slags kalkering fra latin, er altså »lån« lige så fuldt ud som, men mere skjult end egentlige låneord som *relation*, *position*, osv. Der er tale om strukturlån, mønsterlån, »byggelån«.

De fleste af disse lånedannelser er opstået i middelalderen fra den latinske sprogform der i den senere del af antikken og i middelalderen anvendtes for at udtrykke netop almene, teoretiske, og, vigtigt, også religiøse emner. Ordene er dannet af bestemte personer, som stod i den situation at skulle formidle en fremmed kultur, den vi nu opfatter som fælleseuropæisk.

### *Kulturforskelle i sproget*

Det forholder sig modsat, hvis man sætter sig for at oversætte de ord vi bruger om de konkrete dagligliv. Dem kan det være umuligt at finde en ord-til-ord oversættelse af. Selv mellem nabolande er der små kulturforskelle, som giver sig udtryk i sproget, fx hvad måltider kaldes. I kulturer der er fjerne i rum eller tid, er forskellene så store at indlæring af gloser samtidig er et møde med anderledes livsformer, institutioner og normer.

I det gamle Rom er ord som normalt oversættes med *værdig* og *tung*, betegnelser for grundlæggende moralske og politiske realiteter, som kun forstås som led i et kultursystem. På den anden side skal man se efter om en tilsyneladende »korrekt« oversættelse er dækkende i hvad jeg vil kalde »funktionel« forstand. Digteren og fi-



losoffen *Seneca* var 'Kejser Neros lærer'. Reelt var han Roms statsminister, men dette opslag finder vi ikke i en dansk-latinsk ordbog.

Ord kan betegne de samme genstande på to sprog, altså være »lette« gloser, og dog har de forskellige konnotationer, associationer, overtoner. Dansk mælk og latinsk *lac* betegner samme velkendte hvide væske, men i vor tid er mælk frisk, kold, sund – i oldtiden, og i andre dele af verden, er mælk varm, vammel, dyrisk, drikkes af barbarer og kykloper.

### *Cicero*

I det gamle Rom er *Cicero* (1. århundrede f.Kr.) den der skaber vort almene ordforråd eller danner mønstret for denne sprogskabende virksomhed. Han overfører et vokabular fra græsk, som igen for størstedelen er skabt af de græske filosoffer, med *Aristoteles* (4. århundrede f.Kr.) som den første, og Stoikerne som de vigtigste senere bidragydere.

To eksempler på Ciceros indsats:

1. Platon havde konstrueret ordet *poiotes* »hvordanhed« efter tilsvarende ord af typen »hvidhed«. Cicero danner nu analogt *qualitas* i betydningen (grund)egenskab. Dette ord lever jo på engelsk og romansk og som låneord. Vores egenskab svarer til *property* og betød oprindeligt en kvalitet særegen for et givet emne. (Platon, *Theaitetos* 182a, Cicero, *Academica* I, 24ff.)
2. Vort ord grundstof er en selvstændig nydannelse til gengivelse af det som fremmedord kendte 'element'. *Elementum* er Ciceros forslag til dækning af betydningen grundstof. Det græske *stoicheion* havde fået den-

ne betydning, måske som analog udvidelse i forhold til betydningen 'bogstav'. *Elementum* var det latinske ord for bogstav, lad det da, siger Cicero, også betyde grundstof. (Cicero, *Academica* I, 24ff.).

Da biskop Wulfila i 4. århundrede efter Kr. skulle skabe en gotisk sprogform til bibeloversættelse og -kommentar, lod han et ord svarende til dansk stav (= bogstav) også betyde 'element' 'stoicheion' i videnskabelig betydning.

### *Aristoteles*

Aristoteles' filosofi er et stort anlagt forsøg på at anskue tilværelsen og verden som en enhed. For at nå et sådant syn må man have en tænkning som gengiver forandringen i verden, og en som repræsenterer noget fast og blivende. Disse to sider af virkelighed var blevet accentueret skiftevis af forskellige tænkere. Hos Platon lå løsningen af den stadige konflikt mellem den tilsyneladende flimrende forandring og den enhed, den orden han drømte om, i teorien om de to verdener: Ideernes evige verden og denne verden, som er en afspejling, en ufuldkommen gengivelse af et fuldkomment mønster.

Denne tanke var Aristoteles blevet opfostret med ved Platons Akademi i 20 år. Men han var utilfreds, fordi han savnede en forbindelse mellem ideerne og virkeligheden. Hvorledes kan en isoleret, i afsondrethed eksisterende samling af former være årsag til vor brogede verden? Idelæren fødtes af en trang til at finde frem til noget konstant, en garant for orden og overskuelighed. Denne trang og overbevisningen om at den kan tilfredsstilles, er forudsætningen for al videnskab, og denne trang måtte også Aristoteles søge at komme i møde. Derfor omformer han idelæren til noget nyt.



Virkeligheden er én, og virkeligheden er den verden vi lever og rører os i. Men hvis vi iagttager den nøje, ser vi at der ved hver enkelt ting, hvert fænomen, er visse træk som kan skifte fra øjeblik til øjeblik, mens andre forbliver uforandrede. Et menneske, fx, kan skifte udseende, det kan vokse, blive klogere, blive syg eller rask, men der er dog nogle egenskaber et menneske må beholde for at vi kan blive ved med at kalde det »et menneske«. Disse træk tilsammen ville vi vel kalde menneskets væsen eller natur. Og hvis vi bruger en sådan udtryksmåde, taler vi faktisk aristotelisk filosofi.

### *Væsentlig og tilfældig*

Ville det ikke være en højst besynderlig situation, hvis vi pludselig ikke længere kunne bruge begrebet »væsentlig« og dets modsætning »tilfældig«, når vi stod over for at skulle undersøge eller beskrive et eller andet emne, eller skulle orientere os i en eller anden situation? Men det faktum at vi i en lang række tilfælde bruger netop de to begreber »væsentlig« og »tilfældig«, er en direkte arv fra Aristoteles. Endog ordene selv er oversættelser, gennem latin, af græske aristoteliske filosofiske fagudtryk. Hvis vi kender de træk ved en ting som vi altid finder hos den, kender vi dens væsen. Og da kan vi begynde at tale om et videnskabeligt kendskab til det pågældende; for nu kan vi forudsige noget om en ting, nemlig at den altid vil optræde i overensstemmelse med sit væsen. De tilfældige egenskaber derimod, som en ting måtte have det ene eller det andet øjeblik, kan skifte. Og dem har vi, ifølge Aristoteles, ingen sikker viden om.

Væsen(t)lig er (på tysk) dannet efter mønstret fra *essentialis* (verbet være + en adjektiv-endelse). Til-fældig

fra tysk *zu-fällig* er »byggelån« fra *accidentalis* adjektiv dannet af verbet *ad-cidere* (grundform *ad-cadere*) ordret 'falde til', altså 'lægge sig til'. Dette stammer på samme måde fra en græsk form.

### Definition

Man kan godt forstå hvorfor Aristoteles lægger så stor vægt på begrebet »en definition«. En definition er nemlig et sprogligt udtryk der, så kort som muligt, fortæller os noget om en ting der altid og på ethvert sted gælder om denne. Dette, og hvad vi kan slutte os til derfra, udgør vor viden om det pågældende. En definition, siger Aristoteles, gengiver en tings væsen og er svar på spørgsmålet: »Hvad er det?« Det kan synes trivielt at påpege at dette spørgsmål stiller vi moderne mennesker ustandseligt. Men det trivielle skyldes vanen: det er gået os i blodet, når vi møder noget vi ikke kender, eller ikke kender helt, at spørge »Hvad er det?«, og så forvente en bestemt type svar.

»Hvad er det?« siger vi fx og peger på et vækkeur. Svaret er: »Det er en tidsmåler, som desuden har den egenskab at den kan indstilles til at vække folk på bestemte tidspunkter.« Vi henfører altså først det pågældende til en mere omfattende gruppe af ting, som vi mener at kende, for dernæst at tilføje en særlig egenskab som netop er karakteristisk for den ting vi vil have forklaret.

Aristoteles kalder den større gruppe »slægt« (oversættelse af græsk *genos* og latin *genus*), og den mindre »art« (græsk *eidos*, egentlig 'udseende', gengivet på latin ved *species*). Enhver ting er et individ, men det tilhører en art med særlige egenskaber inden for sin slægt. Dette lyder meget enkelt, men når vi er så vant til

at reagere på denne måde, så er det fordi vi tænker aristotelisk. Vi mærker vor afhængighed af dette skema når vi spørger »Hvad er lys?«, og af fagfolk får at vide at vi ikke kan få et svar af ovennævnte type. Vi har en følelse af at blive snydt på en eller anden måde.

### *Form og stof*

For Aristoteles er det virkelige, dvs. de byggesten hvoraf vor verden består: de enkelte konkrete ting – mennesker, dyr, huse, grundstoffer i fri form, himmellegemer, osv. Heri ligger hans modsætning til Platon, som mente at den egentlige virkelighed ligesom lå bagved den vi kender. Imidlertid lever Platons tanker videre i Aristoteles, fordi han ser at det der gør at vi kan vide noget bestemt og se en orden i tilværelsen, er, at hver selvstændig ting, foruden af tilfældige egenskaber, også er karakteriseret af et sæt af væsentlige uforanderlige egenskaber. Hver ting har et væsen som det har fælles med andre ting af samme type. Dette væsen kan også, især når Aristoteles giver en beskrivelse af naturen, kaldes »form«, det samme ord som Platon bruger om sine ideer.

Begrebet *form* bruges af Aristoteles sammen med begrebet *stof* (på latin: *materia*). Faktisk er, fra ét synspunkt, hele verden for Aristoteles et sammenhængende system af sådanne former, som alle står i bestemte erkendelige forhold til hinanden. Vi kan godt bruge Aristoteles' gamle eksempel: *En kugle af bronze*. Vi giver en rimelig beskrivelse af denne ting, hvis vi siger at det er noget hvis *form er kugleagtig* (det kunne vi eventuelt bestemme matematisk), og at tingen *består af bronze*. Denne opfattelse af en ting forekommer os vist næsten igen triviel. Overvej nu følgende: Er det ikke netop det-



te: bevidst at skelne mellem en tings struktur på den ene side, og på den anden side det materiale som får denne bestemte struktur – er ikke netop denne skelnen en umådelig vigtig forudsætning for vore tanker? Her bør man nok indskyde, at begrebet form er mere omfattende hos Aristoteles end i almindelig dansk sprogbrug, hvor det mest går på det ydre, ordet 'struktur' er måske mere dækkende.

Form er på dansk et lån fra latin *forma*. Dette har overtaget det græske *morphes* filosofisk abstrakte betydning, fordi det i øvrigt svarer til det græske ord i dets sædvanlige betydning af 'ydre skikkelse'. *Stof* er en parallel generalisering til *materia*, som egentlig betyder tømmer, ved. Romerne tildeler ordet den brede betydning fordi det i øvrigt svarer til det græske *hyle*, egentlig tømmer, skov. Generaliseringen sker gennem en analogi: alt hvad der forholder sig til en genstand som træ til en trægenstand vil vi nu kalde »træ« i bred forstand. Ved betydningslån får vi det latinske *materia* (også egentlig = 'træ, tømmer'). *Stof* har i nyere tid overtaget *materias* rolle, egentlig betød det vel fyld til puder og lignende.

Man skal forestille sig at Aristoteles ser hele verden som en samling af ting eller fænomener der kan ses og forstås i sammenhæng, som et system af mere eller mindre komplicerede former eller strukturer, som er således ordnet at nogle mindre komplicerede former kan forbindes med hinanden og optræde som stof eller materiale for mere komplicerede eller »højere« former. Og man vil også forstå hvor dybt forankret vi endnu i dag er i den idé, at verden er et sammenhængende hele, som principielt er tilgængeligt for en fornuftsmæssig, systematisk eller videnskabelig erkendelse.

### *Mulighed og virkelighed*

Dette fører frem til endnu et vigtigt begrebspar som Aristoteles bruger som instrument for sin analyse af tilværelsen: *mulighed* og *virkelighed*. Igen viser det sig at vore danske ord er oversættelser af græske filosofiske fagudtryk. Aristoteles' videnskabelige sprog er, som jeg har sagt, en bevidst præcisering og systematisering af det daglige sprog og den daglige tanke. Gang på gang finder man hos Aristoteles vendinger der, som disse udtryk, har forskellige betydninger, hvorefter han præciserer dem og vælger en bestemt mening som han vil bruge i sit fagsprog. Historisk er det gået sådan at Aristoteles' fagudtryk er vendt tilbage til det daglige sprog, for vort vedkommende gennem det af græsk og latin dybt prægede »højere« skriftsprog.

Det forekommer vel os selvfølgelig i en given situation, ved et givet problem at formulere vor tanke således: Hvilke muligheder foreligger, hvilke af disse kan eller bør vi virkeliggøre? I Aristoteles' system indføres disse begreber først og fremmest for at sætte os i stand til at beskrive hvad der har at gøre med bevægelse, forandring, udvikling. Enhver ting har, foruden sin faktiske *virkelige* egenskaber, også en række *mulige* egenskaber, men kun visse muligheder. Ægget har i sig muligheden for at blive til en høne, men ikke til en elefant. Aristoteles opfatter forandring som bestemt af et spil mellem mulighed og virkeliggørelse af mulighed. At kunne beskrive og forudsige en forandring eller proces, eller, Form praktisk set, at kunne forarbejde et materiale, vil sige at kende de muligheder der ligger i tingene. Når vi i fysikken taler om begrebet *potentiel energi*, så er dette en videre udvikling af en oprindelig aristotelisk tanke. Som teknikere, fx, kan vi se i et vandfald at der ligger visse muligheder for noget nyt i det, vi kan bygge en

dæmning. Denne mulighed, *potentiale* som det hedder på latin, har for os en tydelig realitet. Vi er blevet vænnet til, som det hedder, at se efter uudnyttede muligheder.

De græske ord *energeia* og *dynamis* = 'virksomhed, flid' og = 'kraft, magt', hænger sammen med verber der betyder 'arbejde, virke' og 'være stærk, være i stand til'. De tilsvarende latinske verber *agere* og *posse* danner på Ciceros tid og senere grundlag for abstrakter som *actus*, *actualis* (adjektiv), *actualitas*, *potentia*, *possibile* (adjektiv), *possibilitas*. Germanerne giver tilsvarende lånedannelser netop den abstrakte betydning: *Wirklichkeit*, *Möglichkeit*.

### *Et stumt folk*

Tænk denne aristoteliske vane bort, og vor verden ville se meget anderledes ud. Tænker vi hele det almene ordforråd jeg indledte med at tale om, væk fra vore moderne sprog, ville vi blive et stumt folk. Direkte eller indirekte må noget af denne dybtliggende kulturelle underbygning kunne indgå i skolens undervisning. Den afspejler vores fælles europæiske tankesæt og kan hjælpe til at identificere kulturel påvirkning, enhed og forskel.

Der findes i en vis forstand et europæisk sprog. Det er skabt af tænkere og oplysningsfolk ved bevidst at arbejde med nedarvede ord og deres betydning, og ved at bruge mønstre fra græsk og latin for at skabe nye ord, måske med fremmedartet betydning, men i en dragt der kunne virke mere fortrolig. Vort sprog er i vidt omfang kultur og bevidst skaben, ingen sproglig udvikling er uundgåelig. Man skal også være forsigtig med at henvise til 'almindelig sprogbrug' som til noget særlig medfødt, førvidenskabeligt, førfilosofisk. Det menneskelige



er i særlig grad det skabende. Det giver ansvar: vor brug af sprogets midler til tale og samtale, tanke- og følelsesudtryk, kan, over for andre, være afsluttende, udelukkende, selvbekræftende, – eller: åbnende, indoptagende, formende, samlende, og selvudvidende.

Vore forgængere og forfædre havde mod til at bruge og forme vort sprog, efter hvad de lærte fra de gamle eller fra de fremmede, eller ved deres egen tankes uro og eftertankes ro. Måtte vi bevare dette mod til at fæstne tanken i talen.

### Litteratur

- Betz, Werner, »Lateinisch und Deutsch«, i *Der Deutschunterricht*, 1951 Heft 1.
- Christensen, Johnny, »F.C. Eilschov og hans sprogdannende virke«, i *Renæssancestudier* 1, edd. M. Alenius & P. Zeeberg, København 1983.
- Eggers, Hans, *Deutsche Sprachgeschichte* I, Rowohlts deutsche Enzyklopädie 185-86, Hamburg 1963.
- Eucken, Rudolf, *Geschichte der philosophischen Terminologie*, Leipzig 1879.
- Mygind, Benedicte, »Oversættelse af græsk stoisk terminologi hos Cicero og Seneca«, i *Hellenismestudier 2: Aspekter af Hellenismen*, red. Troels Engberg-Pedersen, Per Bilde, Lise Hannestad og Jan Zahle, Aarhus 1990 (s. 52-64).
- Mygind, Benedicte, »En model til bestemmelse af oversættelsesprincipper med udgangspunkt i oversættelse af græsk stoisk terminologi til latin«, i *Hellenismestudier 10: Sproget i Hellenismen* (under trykning), Aarhus 1995.
- Mygind, Benedicte, »The Hellenization of the Latin Vocabulary«, i *Acta Hyperborea 5: Aspects of Hellenism in Italy*, Copenhagen 1993 (s. 213-27).
- Pilz, Anders, »Aristoteles i svenskan«, i *Annales Acad. Reg. Scientiarum Upsaliensis*, vol. 23, 1980.
- Stender-Petersen, Adolf, og Knud Jordal, »Das griechisch-byzantische Erbe im Russischen«, i *Acta Congressus Madvigiani, Hafniae*

*MDMLIV*, vol. V: *The Classical Pattern of Modern Western Civilization: Language*. = *Travaux du cercle linguistique de Copenhague*, vol. XI: *La structure classique de la civilisation occidentale moderne: Linguistique*. København 1957 (s. 163-218). [Dette arbejde giver det østlige modsvar til nærværende essays emne, og behandler linjen fra græsk over oldslavisk til russisk.]

Dele af nærværende essay har i forskellig form været forelagt før, mundtligt og skriftligt. Jeg henviser især til *Uddannelse* 8, Undervisningsministeriets tidsskrift. Oktober 1992, og til *Aristoteles om mennesket* ved Johnny Christensen, Troels Engberg-Pedersen, Mogens Herman Hansen, Chr. Gorm Tortzen. København 1993.